

Georgios Gemistos, også kaldet Plethon

Memorandum til kejser Manuel Palæologos om forholdene på Peloponnes

Af Sten Ebbesen

Indledning. Gemistos' liv og tænkning

I 1438 ankom en græsk delegation til Italien. Dens leder var ingen ringere end den østromerske kejser, i hans følge befandt sig patriarken af Konstantinopel og de lærdeste mænd der kunne opdrives fra hans rige. De fleste af dem var gejstlige, for det umiddelbare formål var at få udarbejdet en aftale så den græske og den romerske kirke kunne blive genforenet efter i fire århundreder at have kaldt hinanden for kættere. Aftalen kom faktisk i stand, men den kom ikke til at virke i praksis, og kejseren opnåede heller ikke sit indirekte mål, det for hvis skyld han egentlig var kommet, nemlig at sikre sig vesteuropæisk militær støtte i kampen mod tyrkerne, hvis stormløb mod de sidste ynkelige rester af kejserriget tydeligvis stod for døren. Riget udgjordes nu kun af Konstantinopel og omegn samt det meste af Peloponnes. I 1453 tog tyrkerne hovedstaden og få år efter kom turen til Peloponnes.

Skønt det kirkemøde der i 1438-39 blev afholdt i byerne Ferrara og Firenze således var en fiasko både i kirkelig og i verdslig politisk henseende, forblev det dog ikke uden følger: det fik indflydelse på den filosofiske udvikling i Vesteuropa, fordi der i kejserens følge befandt sig en ejendommelig platoniker, Georgios Gemistos (Γεώργιος Γεμιστός, ca. 1360 – 1452),¹ og en af dennes elever, biskop Bessarion (Βησσαρίων, ca. 1403 – 1472). Gemistos kom under koncilet i kontakt med italienske lærde og gjorde indtryk på dem. Bessarion blev ved kirkernes forening udnævnt til kardinal, flyttede til Italien og blev en mægtig mand i den romerske kirke; i denne position blev han i stand til at støtte græske lærde, som i stadig større tal søgte til Vesten, og til at fremme Vestens kendskab til græsk filosofi, herunder den platoniske tradition. Hans store samling af

1. En generel orientering om Gemistos' liv og produktion kan man få i C.M. Woodhouse, *George Gemistos Plethon - The Last of the Hellenes*, Oxford University Press 1986. Mens mine oplysninger om hans liv og samtid stammer fra Woodhouse og diverse andre standardværker, er beskrivelsen af hans tanker resultatet af min egen læsning af hans værker.

græske håndskrifter, som efter hans død indgik i Sankt Marcus' Bibliotek i Venedig (hvor de stadig er), har spillet en vigtig rolle i formidlingen af græsk kultur.

Paven udnævnte i 1463 Bessarion til patriark af Konstantinopel, men det forblev en tom titel, for i den gamle kejserby sad siden 1453 patriarker som ikke anerkendte unionen med Rom. Faktisk samarbejdede de med byens nye herre, den osmanniske sultan, i stedet for med paven. Den første leder af den ortodokse kirke under tyrkervældet var Gennadios II (Γεννάδιος Β), før ophøjelsen kendt som Georgios Scholarios (Γεώργιος Σχολάριος). Modsat de fleste byzantinere vidste han noget om vestlig teologi, og som deltager i kirkemødet i 1439 skal han have været unionstilhænger, men i 40erne blev han en ledende skikkelse i modstanden mod kirkesammenslutningen. Med sin filosofiske orientering mod latinsk aristotelsk skolastik stod han fjernt fra Gemistos.

Georgios Gemistos var nemlig platoniker, og det så meget at han skilte sig ved at antage en ny form af sit efternavn. *Gemistos* er afledt af γεμίζω, det almindelige middel- og nygræske ord for "at fylde"; i antikken kunne man sige *plēthō* (πλήθω) i samme betydning, så filosofen begyndte at kalde sig Πλήθων – udtalt [*pliθɔn*] og normalt transskriberet som *Plethon* eller, i latiniseret form, *Pletho*. Det smagte både af antikt sprog og af Platon. Første halvdel af sit lange liv tilbragte han i Konstantinopel og omegn. Herunder skal han i en periode have opholdt sig ved den tyrkiske sultans hof i Adrianopel (nu Edirne) og have modtaget undervisning i den muslimske verdens filosofi af en derboende jøde ved navn Elisha. I anden halvdel af sit liv (fra tidligt i 1400-tallet til 1452) havde Plethon sin bopæl i den nu forladte by Mystras (Μυστράς) nogle få kilometer vest for antikkens og nutidens Sparta. Mystras var på Plethons tid sæde for de byzantinske "despoter" (hertuger), der på den konstantinopolitanske kejsers vegne regerede Peloponnes. Dette hertugdømme var blevet skabt da den frankiske herre over fyrstendømmet Achaia i 1262 havde måttet afstå Lakonien til den byzantinske kejser. Achaia selv var en af de "frankiske" stater der var opstået i kølvandet på Kræmmerkors-

toget 1203-1204.² I Plethons levetid lykkedes det hertugerne at sætte sig i besiddelse af det meste af Peloponnes.

Plethon delte vestlige humanisters forgæbelse i antikken, blot var det alene den græske, ikke den latinske, der havde hans interesse, og ligesom nogle italienere identificerede sig som de antikke romeres ætlinge, sådan identificerede han sig som ætling af de gamle grækere. Det var ingen selvfølge at gøre det. I det meste af den kristne tid havde de græsktalende reserveret grækernavnet *hellēn* (Ἑλλην, på middel- og nygræsk udtalt [*elin*]) for den hedenske æras mennesker; selv var man kristne og romere (Ῥωμαῖοι, nygræsk Ρωμιοί) – det “byzantinske rige” er jo en moderne betegnelse for Romerriget i den form det fik i senantikken, da de vestlige provinser gik tabt.

En mand fra 1400-tallet der kan se sig selv som grækeren Plethon, må næsten være påvirket af senantikke platonikere såsom Proklos fra 400-tallet og deres byzantinske formidler Psellos fra 1000-tallet. Det var Plethon også i allerhøjeste grad, men han havde en interesse for politisk virke, som lå de gamle neoplatonikere fjernt. Som dem kunne han se dagligdags dyder som efterligninger af Guds, men modsat dem ivrede han ikke for en renselse der kunne frigøre tanken for beskæftigelse med det jordiske samfund. Epiktet og Platon bidrog mere til hans socialfilosofi end neoplatonikerne.

Plethon var i andet årti af 15. århundrede vidne til de sidste byzantinske herskeres fortvivlede tofrontsrig på Peloponnes mod de vesterlandske fyrstendømmer, der var tilbage fra Kræmmerkorstogets tid, og mod tyrkerne. De første kunne man lige klare, de sidste slet ikke. Han så at man ikke kunne undskylde alle nederlag med fjendens store antal. Der var noget grundlæggende galt i det gamle kejserriges samfundsindretning.

2. Det fjerde korstog, også kaldt Kræmmerkorstoget, blev omledt fra sit oprindelige mål, Det hellige Land, til Konstantinopel, som blev indtaget i 1203, og en gang til i 1204, hvorefter det meste af det østromerke kejserrige blev overtaget af Venedig og diverse vesterlandske fyrster – kollektivt kaldt “frankerne” eller “latinerne”. Et større område i Lilleasien (i nyere historieskrivning gerne kaldt “Kejserriget Nikæa”) forblev imidlertid på græske hænder, og dets herskere betragtede sig som de retmæssige romerske kejsere. I 1261 erobrede Nikæa-kejseren Konstantinopel, men han fik ikke magt over alle de frankiske besiddelser, og det reablerede Romerrige var således dårligt udrustet til at modstå de osmanniske tyrkers ekspansion i det næste århundrede.

I memoranda til despot og kejser foreslår Plethon radikale reformer. Han lægger sig i sin statsanalyse tæt op ad Platon og ser det således som vigtigt at få borgerne klassesdelt efter funktioner. Der startes med den mest elementære funktion, produktion af livsnødvendigheder, især mad; dertil kræves arbejdskraft og så har man ét element i samfundsstrukturen. Der kræves også produktionsmidler (trækdyr fx til agerbruget); et nyt element. Endelig kræves beskyttelse af produktionen, altså militær og administration, et tredje element. Det centrale for Plethon er nu at få arbejder- og beskytter-funktionen korporligt adskilt; der var alt for dårlige erfaringer med at benytte bønder som soldater, de løb altid hjem, når høsten stod for døren.³ Til funktion 2, fremskaffelse af produktionsmidler, finder han det ikke så vigtigt at have en særlig klasse mennesker, for han ønsker sig et samfund hvor småt er smukt, selvforsyning fremherskende, pengeøkonomi og handel beskeden. Ikke desto mindre tillægger han element 2 stor betydning. Han foreslår således at samfundet finansieres ved at hver enkelt producent hvert år deler sit overskud i tre dele: én til det offentlige (militær, administration), én til ham selv som leverandør af arbejde, og endelig én til produktionsmidlerne; deres del skal tilfalde den der har leveret dem, hvadenten leverandøren er det offentlige, en anden privatperson eller producenten selv. Plethon er vist den første der giver produktionsmidlerne (*τέλη*, *télē* kalder han dem) status som selvstændigt element i samfundshusholdningen med ret til afkast. Hans *télē* er hvad man senere ville kalde kapital.

Plethons arbejder om samfundsforhold var beregnet for et græsk publikum, den samtidige virkelighed og antikke skrifter var hans inspirationskilder. Vesteuropa skænker han ingen opmærksomhed, modsat Bessarion, som, da han i 1440erne følger i sin lærers fodspor og sender reformforslag til despotten i Mystras, opfordrer ham til at lade folk uddanne i Italien, hvor både de tekniske og de teoretiske discipliner står på et højere stadi end i Grækenland.⁴ Den tilsyneladende mangel på vestlig påvirkning gør

3. Som min afdøde lærer A.E. Vakalopoulos påpegede under et kursus i nyere græsk historie på Thessaloniki universitet i 1966/67, var det så sent som under den græske frihedskrig i 1820erne et problem for lederne af de græske styrker at deres soldater havde en stærk tendens til at forsvinde når der skulle høstes.

4. Bessarions memorandum er bl.a. behandlet i A.G. Keller, "A Byzantine Admirer of 'Western' Progress: Cardinal Bessarion", *Cambridge Historical Journal* 11 (1955) 343-348.

det så meget desto mere påfaldende hvor meget Plethons kritik af gejstlige og især munkes privilegier ligner vesteuropæiske ytringer fra 1300- og 1400-tallet. I Plethons reformerede stat får højtstående præster plads som offentligt ansatte, men til beskeden løn, for de har jo ingen hustruer eller børn at forsørge. Det er et spark til karrierefølkerne i den ortodokse kirke, hvor den fattige landsbypræst kan have hustru og børneflokk, mens dem i de højere grader og lønningsklasser skal holde cølibat. Munke har Plethon tilsyneladende mest lyst til at afskaffe, for han betragter dem klart som snyltere, "folk som under påskud af at søge sandheden ('filosofere') gør krav på størstedelen af fællesskabets ressourcer" kalder han dem. Han nøjes dog med at foreslå at de får lov til virkeliggøre deres påståede tilbagetrækning fra verden og slippe for at yde til fællesskabet mod til gengæld heller ingen krav at stille til det. Dermed mener han ikke at de skal trække sig tilbage til en diskret tilværelse som godsejere, for al jord foreslås gjort til fællesjendom, som enhver arbejder så kan råde over så meget af som han kan dyrke.

Interesse for vestlige styreformer synes Plethon først at have fået med sit Italiensbesøg, hvor han mødte Firenzes humanistiske kansler Leonardo Bruni (ca. 1370-1444), der havde lært græsk af Emmanuel Chrysoloras og bl.a. havde oversat værker af Platon til latin. Bruni skrev en græksproget beskrivelse af den florentinske bystats forfatning.⁵ Værket synes at have været dediceret til en anden af de græske lærde som deltog i kirkekoncilet, men Plethon fik også et eksemplar, som via kardinal Bessarion endte i Biblioteca Marciana i Venedig. Man kan af håndskriftet se at Plethon har læst Brunis fremstilling af Firenzes forfatning som en afbalanceret mellemting mellem aristokrati og demokrati, men om den gjorde indtryk på ham, det ved vi ikke.

Selv gjorde Plethon derimod et dybt indtryk på flere italienere, skønt hans originalitet var ringe i traditionelle, ikke-politiske, filosofiske spørgsmål; hans styrke lå i evnen til at give markant udtryk for ældre tanker, herunder nogle som i princippet var kendt, men længe havde savnet stærke forsvarere. Det gjorde indtryk at møde en mand som med overbevisning og klarhed kunne argumentere for sjælens præeksistens (ellers er forståelse umulig, for – hævder han – den kræver jo anamnese), eller for en skånselsløs determinisme (følger af aksiomerne "alt hvad der sker som følge af en årsag sker af

5. En oversættelse af Brunis arbejde findes i dette nummer af *Aigis*.

nødvendighed” og “enhver årsag som virker, udvirker hvad den gør af nødvendighed og på en bestemt måde”). Årsagskæden versus tilfældet (*fortuna*) var et varmt diskussions- emne i renæssancens Italien. Sjælens natur ligeså, og i al fald på det punkt fik Plethon en specifik indflydelse på udviklingen i Vesten; den Platonbølge han var med til at starte fik atter skabt en vis respektabilitet for læren om sjælens præeksistens, der ellers længe havde været ugleset, for efter teologernes opfattelse skabte Gud en ny sjæl til hvert eneste menneskeligt foster.

Mens han var i Firenze skrev – eller måske snarere: færdiggjorde – Plethon en afhand- ling “Om divergenserne mellem Platon og Aristoteles” (Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται),⁶ hvor det er Platon der får ret hver gang. Det har nok virket opbyggeligt for hans italienske venner at se hvordan der på snart sagt alle filosofiens områder kunne gives et platonisk alternativ til de aristotelske doktriner som man var gammelvant med i Vesten. Til gengæld faldt det den før omtalte Georgios Scholarios for brystet, og der udspandt sig en længere uskøn pennefejde, hvis mest interessante træk måske er begge parters tro på at man må vælge mellem Platon og Aristoteles snarere end se at få det bedste ud af dem begge; tendensen er den samme som ved 1400-tallets vesteuropæiske universiteter, hvor albertister, thomister, scotister, marsili- anere m.fl. stredes med hinanden:⁷ valget af koryfæ man vil følge truede med at blive opfattet som filosofiens hovedspørgsmål.

Polemikken mellem Plethon og Gennadios blev efter de oprindelige kombattan- ters udtræden fortsat af græske flygtninge i 1460ernes Italien (Bessarion, Theodoros Gazes, Michael Apostolos, Andronikos Kallistos), efterhånden med koncentration om de aristotelske teser (1) at væren er homonym, hvilket vil sige at verbet “er” ikke betyder præcis det samme ligegyldig hvad det er man siger “er” – “det værende” (τὸ ὄν) er ikke er en øverste slægt (*genus*) med substans, kvalitet, kvantitet etc. som sideordnede underarter (*species*) –; og (2) at det er enkeltting der er de primære substanser. Plethon

6. Udgave i B. Lagarde, “Le *De Differentiis* de Pléthon d’après l’autographe de la Marcienne”, *Byzan- tion* 43 (1973): 312–34. Kort skitsering af fejden i S. Ebbesen, “Græske humanister”, *Museum Tusulanum* 12 (1969): 45–48.

7. Opkaldt efter de skolastiske tænkere Albert den Store († 1280), Thomas Aquinas († 1274), Johannes Duns Scotus († 1308) og Marsilius af Inghen († 1396).

og hans følgesvende fandt doktrinen om homonymitet uforenelig med at alting har én kilde til væren, og som platonikere ville de naturligvis bytte om på den aristotelske rangorden mellem almene og enkeltting – Aristoteles havde kaldt enkeltting for primære og universalierne for sekundære væsener (substanser, *οὐσίαι*).⁸

Sit hovedværk vovede Plethon aldrig at vise en bredere offentlighed. Det hed *Lovene* (*Νόμοι*).⁹ Heri tog han klart standpunkt for den senantikke platonisme: bag verden er Det Ene; det værendes struktur er et system af over- og underordnede kræfter som med rette kan kaldes guddommelige og betegnes med de antikke gudenavne. Mennesket er et væsen af to naturer, en udødelig og en dødelig. – Plethon har for resten et særegent argument for denne dobbeltnatur: mennesket er det eneste dyr der begår selvmord; nu er det en fundamental regel at alt som er til stræber efter sin egen videreeksistens, altså kan det ikke være mennesket som sådan der vil dræbe mennesket som sådan, når nogen vil tage sig selv af dage. Det, der ønsker noget dødeligts død må være noget der selv kan overleve mordet. Selvmord er kun forståeligt, hvis man antager at en udødelig sjæl vil myrde sit legeme. – Pudsigt argument? Måske, men ikke tåbeligt, for det er ikke omkostningsfrit at opgive aksiomet om at alt som er til stræber efter sin egen videreeksistens. Hvor Plethon har fundet argumentet, ved jeg ikke, men fundet det har han nok, for en variant af det optræder allerede i 1220erne i Vesteuropa,¹⁰ hvilket tyder på en fælles antik kilde.

Plethon nøjes imidlertid ikke med håndfast at forkaste den énhed i menneskets natur som bl.a. en Thomas Aquinas havde kæmpet så hårdt for. Han går videre ad den neoplatonske vej, hvor sjælens egennatur blot er ét element i opbygningen af en række formidlere mellem os og Det Ene. Han foreslår en kulturreform, hvor man fx dyrker

8. Kilderne til denne pennefejde er samlet i L. Mohler, *Aus Bessarions Gelehrtenkreis: Abhandlungen, Reden, Briefe v. Bessarion, Theodoros Gazes, Michael Apostolios, Andronikos Kallistos, Georgios Trapezuntios, Niccolo Perotti, Niccolo Capranica*, som er bind 3 af *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann: Funde u. Forschungen*, Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 24, Schöningh: Paderborn 1942.

9. De fleste af de bevarede fragmenter er udgivet af G. Alexandre, med fransk oversættelse ved A. Pellissier, i *Pléthon, Traité des lois*, Paris 1858, rp. Hakkert: Amsterdam 1966.

10. Philippus Cancellarius, *Summa de bono* I.273, ed. N. Wicky, *Corpus Philosophorum Medii Aevi. Opera philosophica mediae aetatis selecta* 2, Francke: Bern 1985.

altings urgrund under betegnelsen Zeus og ideverdenen under navnet Poseidon. Hvorfor bruge barbariske navne, når vi har traditionelle græske?, siger han. Det antyder at man blot skal se 'Zeus' og 'Poseidon' som terminologiske varianter til 'Gud Fader' og 'Ordet', men Plethon gjorde ikke meget for at overbevise eftertiden om, at det var den rette tolkning.

Omkring et tiår efter Plethons død kom manuskriptet til *Lovene* i hænderne på den patriark Gennadios II der i sin tidligere tilværelse som Georgios Scholarios havde ført pennesjefte med forfatteren. Her var beviset på at Plethons filosofi var pervers! Patriarken lod det meste af manuskriptet brænde og beholdt kun nogle få sider der kunne vise hvad det var for noget hedenskab. Det bevarede er da også nok til at man fornemmer et gennemgribende brud med en lang tradition. Plethon har overskredet alle den kristne verdens hævdvundne grænser for hvad man kunne bruge fra den antikke tradition.

For Gennadios var den gamle Plethon slet og ret en hedning, en ægte polyteist. Nogen konventionel kristen var han i hvert fald ikke, derom vidner de hymner til Poseidon, Hera m.fl. som indgik i *Lovene*. Det vides også at han betragtede nogle af de såkaldte kaldæiske orakler (senantik filosofisk mystik på heksametre) som urgammel visdom, åbenbaret til Zoroaster (dvs Zarathustra) og de persiske magere, og han så Pythagoras og Platon som fortsættere af den zoroastriske tradition. Der er indicier på at han betragtede oraklerne som en ældre og dybere visdom end Moses', og derfor egentlig ville lade dem erstatte Biblen.¹¹

11. Plethons kommentar til de kaldæiske orakler er udgivet af Brigitte Tambrun-Krasker i *Oracles Chaldaïques. Recension de Georges Gémiste Pléthon*, *Philosophi Byzantini* 7, Academy of Athens 1995.

Det kan altså ikke udelukkes at Gennadios havde ret og Plethon var en ægte filosofisk polyteist af antik type. Det må imidlertid mane til eftertanke at hans elev kardinal Bessarion, der utvivlsomt betragtede sig selv som kristen, kunne indlede sit kondolencebrev til Plethons sønner som følger:¹²

Jeg har bragt i erfaring at vor fælles fader og lærer har afklædt sig alt jordisk og er flyttet til himlen og det ubesmittede rum for at danse den mystiske iakchos sammen med de olympiske guder. Jeg er glad for at have været elev hos en sådan mand, som var mere lig Platon end nogen anden, Grækenland har fostret (i hvert fald siden de første efterfølgeres tid), – og det både i lærdom og i al anden fortræffelighed. Så meget, at hvis man ville tilslutte sig pythagoræerne og Platons forestilling om et regelmæssigt kredsløb og op- og nedstigning af sjæle, ville man ikke betænke sig på at sige at da Platons sjæl måtte yde sit skyldige til skæbnens ubrydelige love og yde det påbudte kredsløb valgte den ved sin nedstigning til jorden Gemistos' jordiske hylster og livet med det.

Brevet var ledsaget af to sæt disticha:¹³

(a) Jord er nu bo for hans krop, Georgs sjæl har sit bo iblandt stjerner

Dér har al lærdom sit hjem, dér i det hellige hegn.

(b) Mange gudlignende mænd hellenernes jordlod har fostret

både på lærdommens felt og i hvad ellers er stort.

12. Mohler, *op. cit.*, pp. 468-469. Πέπυσμαι τὸν κοινὸν πατέρα τε καὶ καθηγεμόνα τὸ γεῶδες πᾶν ἀποθέμενον ἐς οὐρανὸν καὶ τὸν ἀκραιφνή μεταστῆναι χώρον, τὸν μυστικὸν τοῖς Ὀλυμπίοις θεοῖς συγχορεύοντα ἱακχόν. Ἐγὼ μὲν οὖν χαίρω παρὰ τοιοῦτον ἄνδρα φοιτήσας, οὗ Πλάτωνι, μετὰ γε τοὺς πρώτους ἐκείνους ἄνδρας, οὐκ ἔφυσεν ἡ Ἑλλάς οὐ σοφία, οὐ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ ὁμοιότεριον, ὥστ' εἴ τις τὸν περὶ τῆς ἐντακτῆς περιόδου, τῶν γε ψυχῶν ἀνόδου τε καὶ καθόδου, Πυθαγορείων τε καὶ τοῦ Πλάτωνος ἀπεδέχετο λόγον, οὐκ ἂν ὠκνησε καὶ τοῦτο προσθεῖναι, ὡς ἄρα Πλάτωνος τὴν ψυχὴν, τοῖς τῆς ἀδραστείας ἀρρήκτοις δεσμοῖς δεῖσαν δουλεύσαι καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀποδοῦναι περίοδον, ἐπὶ γῆς κατιοῦσαν τὸ Γεμιστοῦ σκῆνος καὶ τὸν σὺν ἐκείνῳ βίον ἐλέσθαι.

13. Mohler, *op. cit.*, p. 469: (a) Γαῖαν σώματι, ψυχῇ δ' ἄστρα Γεώργιος ἴσχει, / παντοίης σοφίης σεμνότατον τέμενος. (b) Πολλοὺς μὲν φύσεν ἀνέρας θεοειδέας Ἑλλάς, / προύχοντες σοφίῃ τῇ τε ἄλλῃ ἀρετῇ. / Ἄλλὰ Γεμιστός, ὅσον Φαέθων ἄστρων παραλλάσσει, / τόσσον τῶν ἄλλων ἀμφότερον κρατεῖ. Bessarion snyder lidt i metrikken. Medmindre man vil rette τῇ τε ἄλλῃ til τῇ τ' ἄλλῃ må første stavelse i ἄλλῃ behandles som om den var kort. Det samme er man nødt til at gøre med anden stavelse i παραλλάσσει, og dér er ingen korrektion mulig.

Men vor Gemistos, som Pháethon¹⁴ udskinner samtlige stjerner,
både i dette og hint slår alle andre totalt.

Det er ikke nemt at afgøre, hvornår de nye platonikeres højtravende brug af hedenskabets mytologiske sprog skal fremstille et alternativ til kristne ideer. En mådeholden anvendelse af den hedenske digtnings ordforråd var der gammel tradition for både i det græske og i det latinske område; den danske teolog Anders Sunesen kunne omkring 1190 sige 'Minerva' om Guds Visdom = Sønnen uden at være bekymret over hedenske associationer med navnet.¹⁵ I humanistiske kredse, hvor digterværker betragtedes som bærere af en særlig indsigt, kunne man – som allerede Albertino Mussato (1261-1329) havde gjort det – hævde at "ham som vi kalder Gud" som slog menneskene med den babyloniske sprogforbistring er den selvsamme som den der under navnet Juppiter ramte giganterne med sin tordenkile,¹⁶ og dermed mene at antikke fortællinger om Juppiter med flere ikke er harmløse fiktioner, ejheller pseudo-oplysninger om pseudo-guder, men derimod værdifulde tekster om Gud ligesom de kristne skrifter. Hos Coluccio Salutati (1331-1406) hedder det: "Det bør være klart for enhver at på trods af alle deres guder har det ikke været digternes mening at tale om en flerhed af guder, de har blot benævnt én og samme gud forskelligt alt efter funktion, tid og sted."¹⁷ Det er nok i almindelighed ud fra en sådan opfattelse, man skal forstå renæssancefolks brug af antikt mytologisk sprog.

14. Phaethon = solen.

15. Andreas Sunonis f., *Hexaemeron*, ed. S. Ebbesen & L.B. Mortensen, Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi 10.1, DSL: København 1985, vers 158.

16. Mussato, *Epistola* 4 v. 52, i E. Cecchini, "Le epistole metriche del Mussato sulla poesia", i *Tradizione classica e letteraria umanistica. Studi in onore di Alessandro Perosa*, Roma 1985, pp. 102-119): "Qui nobis Deus est, Iupiter ille fuit". Mange tak til Marianne Pade, der verificerede dette og det følgende citat af Salutati for mig.

17. Coluccio Salutati, *De laboribus Herculis* 1,11, ed. B.L. Ullman, Zürich 1951, p. 588: "Ut nemini dubium videri debeat etiam in tanta deorum multitudine poetas non de pluribus sed de uno sensisse, sed eundem deum pro varietate officiorum, temporum, et locorum diversimodis nuncupasse".

De politiske memoranda

Med kort tidsafstand skrev Plethon to memoranda med reformforslag. Det første var stilet til hertug Theodor af Morea (Peloponnes), det andet, der med betydelig sikkerhed kan dateres til 1418, var rettet til hertugens far kejser Manuel II, som regerede fra 1373-1425, i perioder dog sammen med med- eller mod-kejsere. Senere skrev Plethon et kortere memorandum til Manuels søn og efterfølger, Johannes VI. Manuel og Johannes tilhørte det sidste kejserhus i Konstantinopel, kaldet det "palæologiske" efter familienavnet Palæologos (Παλαιολόγος). Familiens første kejser var Michael VIII (1259-1261), den sidste blev Konstantin XI (1448-1453), som faldt i kamp under den osmanniske erobring af kejserstaden.

De tre memoranda findes alle udgivne af Spyridon Lampros (Σπυρίδων Λάμπρος) i 4-bindsværket *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, det der er rettet til Manuel i bind 3 (Athen 1926), ss. 246-265, det til Johannes i samme bind ss. 309-312, og det til Theodor i bind 4 (Athen 1930), ss. 113-135.

Nedenfor kommer en oversættelse af det mest interessante af de tre memoranda, det der er stilet til Manuel II. Hovedsigtet er at få tilvejebragt en rigtig hær med passende bevæbning til at forsvare Peloponnes mod tyrkerne, en hær som kan mobiliseres rimeligt hurtigt og som ikke bryder sammen fordi soldaterne deserterer når landbrugsarbejdet kalder. En forudsætning for dette er et solidt skattegrundlag, hvor skatteyderne – i praksis lig landbefolkningen – skal erlægge faste og overkommelige ydelser og ikke risikerer afbræk i produktionen ved pludselig at blive indkaldt til militæret.

Plethon har et usædvanlig klart blik for nogle af hovedskavankerne i samfundsindretningen, men hans reformprojekt er ikke blot utopisk –kejseren havde langt fra den magt der ville behøves til at tvinge de verdslige og gejstlige godsejere til at opgive deres magt over jord og fæstere –, det er heller ikke totalt gennemtænkt. Ved siden af et forslag til en radikal omstrukturering af samfundet med en omfattende jordreform hvor al jord i princippet bliver offentlig, men hvor hver agerbruger kan lægge beslag på så meget som han og hans familie kan dyrke, er der i § 7.2 et meget mindre radikalt forslag om at lade store landbesiddelser urørte hvis ejerne faktisk har fortjent dem og

er villige til at erlægge afgifter svarende til besiddelsernes størrelse. Det er ydermere forstyrrende at afsnittet om godsejere kommer *før* afsnittet om den store jordreform, for det indledes med godsejernes egen begrundelse for at deres besiddelser ikke skal konfiskeres, som om forslaget om nationalisering af al jord allerede var fremsat. Konflikten mellem mere og mindre radikale reformforslag ses også i § 5.6, hvor der, trods en tidligere foreslået radikal sondring mellem soldater og jordbrugere ('heloter'), alligevel antages at en soldat kan have stilling som reservist og drive landbrug når han ikke er i aktiv tjeneste, ligesom der i § 5.8 foreslås at visse heloter kan have en tredobbelte rolle som producenter, oppassere for beredne soldater og reserveryttersoldater.

Som så ofte i den politiske tænkningens historie, er kritikken af det bestående bedre funderet end reformforslagene. Hvilket ikke forhindrer at nogle af Plethons forslag i grunden er fornuftige: principperne i hans skattelovgivning for den producerende klasse, 'heloterne', er ikke dumme, men ville ikke kunne føres ud i livet i 1400-tallet. De ville kræve et bureaukrati med en effektivitet og mangel på korrupsion som ingen fyrste i samtiden ville kunne stable på benene.

Om oversættelsen

Plethon benytter sig af et temmelig knudret lærd græsk, som stort set ingen indrømmelser gør til samtidigt talesprog. Det morfologiske og syntaktiske forbillede er attisk fra 4. århundrede f.K. I retfærdighedens navn skal det dog tilføjes at Plethons stil i memorandet slet ikke når de højder af knudrethed man sommetider finder hos byzantinske lærde. Jeg har forsøgt at gengive noget af det knudrede i oversættelsen, men uden at kunne yde det fuld retfærdighed. Det ville blive fuldstændig ulæseligt, så lange perioder har jeg i vidt omfang brudt op i mindre enheder.

Jeg har bestræbt mig for terminologisk konsistens, men har selv for nogle hovedtermers vedkommende måttet give op. Et helt centralt ord er *κοινός* 'fælles, almen, offentlig, samfunds-'. Det har jeg set mig nødsaget til at give alle fire oversættelser, idet jeg har udvalgt den som jeg syntes bedst passede i hver enkelt sammenhæng, og tilsvarende anvender jeg 'fællesskab, det offentlige, samfundet' for den substantiviske brug af ordet. 'Offentlig' anvendes endvidere som oversættelse af *δημόσιος*.

Et andet vanskeligt ord er *ἀσφάλεια*, som traditionelt oversættes 'sikkerhed', og den oversættelse fungerer også godt i mange sammenhænge, men i andre giver det langt mere naturligt dansk at tale om 'forsvar'. Atter har jeg kapitulert og valgt oversættelse efter kontekst. Som undskyldning kan jeg anføre den for tiden herskende praksis med at kalde krigsministerier for forsvarsministerier og militære styrker med både aggressive og defensive formål for forsvarsstyrker, sikkerhedsstyrker eller selvforsvarsstyrker.

Af grunde som jeg har redegjort for ovenfor, har jeg tilladt mig at oversætte *τέλη* med 'kapital'.

Til at gengive herskertitlen *δεσπότης* har jeg valgt 'hertug'. På klassisk græsk betød ordet 'husherre'; via Aristoteles' brug af det i *Politik* er det blevet indlånt i dansk og andre moderne sprog som 'despot', men den nedsættende klang der hænger ved det nutildags, havde det ikke på Plethons tid, og kun i visse sammenhænge på nygræsk. Det er ganske normalt på nygræsk at omtale en ortodoks biskop som *δεσπότης* uden at der er den mindste antydning af magtmisbrug. I senbyzantinsk tid fungerede *δεσπότης* som titel på højtrangerende fyrster, som lige præcis ikke kunne eller ville gøre krav på kejsertitlen (*βασιλεύς, αὐτοκράτωρ*). Den svarede således ganske godt til den germanske titel *hertug* eller den tilsvarende latinske *dux* med romanske former som *duc, duque, duce, doge*. Det senbyzantinske romerrige var ikke gennemfeudaliseret som Vesteropa, men der var klare påvirkninger fra det vesteuropæiske system, som efter min mening berettiger oversættelsen af *δεσπότης* med 'hertug'. Stillingen som hertug af Morea (Peloponnes) var dog ikke som i mange vesteuropæiske hertugdømmer blevet en som automatisk gik i arv fra hertug til hertugsøn. Den blev i palæologisk tid varetaget af et yngre medlem af kejserfamilien indtil denne eventuelt avancerede til at blive Romernes kejser, sådan som Konstantin XI gjorde i 1448.

'Majestæt' bruger jeg til at gengive både *βασιλεύς* og *αὐτοκράτωρ*. Den første titel er den traditionelle betegnelse for en konge fra klassisk tid og fremover, men allerede i tidlig kejsertid blev det normalt at omtale Romerrigets regent som *βασιλεύς*, selv om hans latinske titel ikke indbefattede det *rex*, som ellers var standardækvivalenten til *βασιλεύς*. Titlen *αὐτοκράτωρ* 'selvhersker' vandt tidligt hævd som den græske ækviva-

lent til *imperator* og var til det sidste en del af titulaturen, men blev aldrig Østens normale betegnelse for kejseren.

Plethon tiltaler kejseren som *Højhelligste* (Θειότατε). Det lyder sært for moderne øren at en verdslig fyrste tiltales sådan; havde han så endda været en kirkelig dignitar, kunne det vel gå an. Men man må i denne forbindelse huske på at allerede i antikken var kejseren og hans hof blevet sakraliseret. Hoffet gik således under betegnelsen *Sacrum Palatium*, på græsk Ἱερόν eller Θεῖον Παλάτιον. Denne tradition videreførtes både i det græske og i det latinske område – middelalderens og nyere tids vestlige Romerrige gik således under betegnelsen *Sacrum Romanum Imperium*. En person som man tiltaler som *Højhelligste* kan man på dansk dårligt sige *Du* til, og selv *De* forekommer for tamt. Jeg har derfor valgt den gammeldags underdanige tiltaleform *I, Eder* etc. Plethon selv veksler mellem at tiltale kejseren i 2. person singularis og 2. person pluralis.

Den sektionsnummerering som findes i oversættelsen er min egen. Udgaven af den græske tekst har ingen.

Lidt om denne artikels historie

I efterårssemestret 1966 og forårssemestret 1967 var forfatteren indskrevet ved Thessaloniki Universitet, egentlig for at studere oldgræsk, men da han hurtigt hittede ud af at det kunne han få bedre hjemme i København, kastede han sig over studiet af moderne græsk sprog, kultur og historie. Her havde Thessaloniki noget at byde på inden for historien, idet de havde en fremragende kender af græskhedens historie fra middelalderen af og fremefter, prof. A.E. Vakalopoulos (1909-2000), der nok var græsk nationalist, men ikke af den forblindede slags, og havde tilstrækkeligt internationalt udsyn til ikke blot at kunne begå sig på engelsk, tysk og fransk, men også havde lært sig tyrkisk og et par af de slaviske Balkan-sprog, så han ikke var begrænset til at bruge kilder der var tilgængelige på enten hovedsprogene eller hans modersmål. Han var i den henseende vistnok enestående blandt datidens græske historikere. Efter mit Thessaloniki-ophold korresponderede jeg en smule med ham og besøgte ham en gang eller to i hans hjem efter han var blevet pensioneret.

Det var Vakalopoulos' forelæsninger og hans *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ* (8 bind i alt + et kildehæfte), som var under udgivelse under mit Thessaloniki-ophold, der introducerede mig til Plethons memoranda. Efter min hjemkomst til Danmark vendte jeg tilbage til dem, vistnok hurtigt efter hjemkomsten, men senest omkring midten af 1970erne, hvor en gruppe omkring byzantinisten Jørgen Raasted (1927-1995) vedtog at udarbejde en antologi af byzantinske tekster i dansk oversættelse til brug i gymnasieskolens historieundervisning. Tænk, det var et realistisk projekt den gang! Vi fik faktisk tilsagn om at Gyldendal ville trykke bogen. Desværre faldt projektet på gulvet på grund af uoverensstemmelser mellem og med et par nu afdøde deltagere, men inden det blev opgivet havde vi produceret en del oversættelser, som jeg satte ind i et ringbind og ikke tænkte meget på i flere årtier, indtil jeg tidligt i 2013 skulle forsøge at reducere mængden af materialia i mit kontor på Københavns Universitet før flytningen til et lille hummer i et nyt byggeri.

I ringbindet fandt jeg blandt andet en oversættelse af Plethons memorandum til Manuel, hvor dog visse afsnit var blevet sprunget over. Den har jeg nu kompletteret og gennemrevideret, hvorefter jeg med små fyrre års forsinkelse præsenterer den for offentligheden.¹⁸ Indledningen om Plethons liv og filosofi er en bearbejdet version af et afsnit i en bog om middelalderens filosofi som jeg skrev det meste af i slutningen af 1980erne, men endnu ikke har fået gjort færdig. Hvem ved? Måske bliver den også parat til publikation en dag.

18. En varm tak til Fritz Saaby Pedersen, der, som så mange gange før, har gennemlæst mit manuskript og påpeget uheldig sprogbrug mm.

Georgios Gemistos, også kaldet Plethon.
Memorandum til kejser Manuel Palæologos om forholdene på Peloponnes

1. Fortale

Højhelligste majestæt:

Krigen mod de italienske fyrster på Peloponnes er blevet vel udkæmpet af Eders i enhver henseende fremragende sønner, og det med stort udbytte, eftersom de fleste og de strategisk vigtigste af de områder italienerne beherskede langt om længe er vendt tilbage til os, mens italienerne, hvad de resterende områder angår, generelt har givet efter for vore krav og er gået ind på at være vores mænd ved enhver lejlighed. Resultatet heraf er hæder og ry som befæster og bestyrker statsledelsen, og for almenheden betyder det sikkerhed, velfærd og en basis for videre fremgang, om Gud vil.

2. Skriftets formål

Jeg har nu til hensigt at fremsætte visse forslag som jeg efter længere tids overvejelse er kommet til at tro vil være særdeles nyttige for situationen hér hvis de bliver gennemført, mens manglende gennemførelse af dem vil gøre det meget svært at undgå et sammenbrud.

3. Digression om Peloponnes' fortræffeligheder

3.1 Indledningsvis skal jeg nu kort begrunde at denne landsdel fortjener Eders særlige opmærksomhed, ikke fordi jeg ikke ser at I selv har lagt stor vægt på at drage omsorg for den, men for fremstillingens skyld, så den kan følge en passende disposition.

3.2 Vi, det folk I styrer og regerer, er jo grækere af æt, sådan som både vort sprog og vor kultur beviser. Men ingen landsdel er mere ægte og med føje græsk end Peloponnes, den tilgrænsende del af Europa og øerne derudfor. Historien viser at så langt tilbage menneskers erindring rækker, har der altid boet grækere her. Der har ikke boet nogen *før* dem, og de er ikke indvandrere som har taget området i besiddelse, sådan som det gælder for mange andre folkeslag, der er draget ud fra et land og har bosat sig i et andet hvis indbyggere de har fordrevet efter selv, i nogle tilfælde, at have lidt samme skæbne for andres hånd. For grækerne gælder det derimod at man kan se at det alle dage har været dem der besad denne landsdel, og at de når befolkningen blev

for stor er draget ud herfra og har sat sig i besiddelse af andre områder, uden dog at lade landet her øde tilbage.

3.3 Inden for det samlede græske område er det imidlertid efter almen overbevisning Peloponnes der har fostret de første og de bekendteste af de græske ætter, og de største og berømteste af de værker grækere har udført skyldes folk der kom herfra. Ja selv den store by ved Bosporos, som nu er residensstad, kan man egentlig kalde en datter eller et skud af denne landsdel, og det dels fordi de oprindelige indbyggere i Byzanz var doriske grækere – og dorere er peloponnesere om nogen –, dels fordi de senere berømmelige kolonister fra Rom i Italien, der gav Byzanz en så ædel og væsentlig udvidelse,¹⁹ ikke var folk uden tilknytning til peloponneserne, da jo Rom, denne den lykkeligste af alle stæder, blev grundlagt af sabinere der havde sluttet sig sammen med æneaderne ved en aftale der ligestillede de to parter; og sabinerne stammede fra Peloponnes, for de var spartanere.²⁰

3.4 Af ovennævnte grunde bør altså hverken majestæter som I eller undersætter som os undervurdere denne landsdels betydning, så sandt som det gælder at man mest må bekymre sig om hvad der mest ægte og med føje er ens ejendom, og dette jo er den landsdel der mest ægte er vor. Dertil kommer at den hvad naturlige fortrin angår næppe står tilbage for noget sted under solen. Alt hvad man kan sige om dens vel afbalancerede klima og frugtbarhed og dens almene rigdom på hvad mennesker har behov for, det skal jeg lade uomtalt, foreløbig i hvert fald. Men hvad sikkerheden angår: hvad skulle kunne konkurrere med en ø af den størrelse, der samtidig er et stykke fastland og gør det muligt for sine indbyggere at forsvare sig mod eventuelle angribere med et minimalt mål af organisatorisk indsats²¹ og en fornuftig anvendelse af ressourcerne, og som dertil giver dem adgang til selv at udsende ekspeditioner når det passer dem og

19. Den omtalte udvidelse af den gamle græske by Byzanz (Byzantion) med italienske kolonister er Konstantin den Stores omdannelse af byen til *Roma Altera*, i daglig tale *Constantinopolis*.

20. *æneaderne*: Æneas' folk. Plethons kilde er utvivlsomt Plutarchs *Romulus*, hvor man i kap. 15-16 efter historien om sabinerindernes rov kan læse at sabinerne var efterkommere af spartanere, og derfor ligesom deres forfædre havde mod til at bo i ubefæstede småbyer. Plutarch fortæller endvidere at én af de sabinske byer greb til våben mod romerne, men at Romulus dræbte deres konge i tvekamp og derpå erobrede deres by, "men de deri tilbageblevne Indbyggere tilføiede han ingen Skade; han befalede dem kun at nedrive deres Huse og følge med sig til Rom, hvor de alle skulde blive optagne til romerske Borgere og nyde lige Rettigheder med disse" (Stefan Tetens oversættelse i *Plutarchs Levnedbeskrivelser, Første Deel*, København 1800, s. 106).

21. *organisatorisk indsats*: *παρασκευή*. Der tænkes formentlig både på fæstningsanlæg og på fremskaffelse og udrustning af soldater.

således let komme til at beherske betydelige landområder udenfor? Så har jeg endda forbigået det værn der udgøres af de bjerge hvis kæder gennemløber halvøen og som rejser sig som fæstninger, således at selv hvis det en gang skulle lykkes fjender at bemægtige sig sletterne, vil de dog ikke kunne beherske det samlede land. Så ikke blot fordi det er vores område i egentligste forstand, men også på grund af dets naturlige fortrin, må det ligge én på sinde, for ens bedste besiddelser er jo dem man må tage sig mest omhyggeligt af.

3.5 Det må ligge enhver som har grækernavn på sinde, men i særdeleshed majestæter som Eder, i hvis hænder jo det universelle ansvar er lagt frem for alle andre; og af alle de majestæter der nogensinde har været har I den største forpligtelse i så henseende. For da italienerne havde erobret denne landsdel beherskede de den længe totalt, og ingen andre end majestæter af Eders hus har vist sig i stand til at vinde det tabte tilbage. Også Eders majestæt selv har jo til Eders mange smukke velgerninger for nylig føjet opførelsen af det store og pragtfulde værn for Peloponnes som Tange-muren er.²² Den må nok både nu og i fremtiden regnes for et betydningsfuldt og kraftigt bidrag til landets forsvar, så det må være rimeligt at I i fremtiden følger Eders velgørerpolitik op, således at man kan sige om Eder at I lægger godt til godt, og således at vi gennem kontinuiteten får en virkelig mulighed for at bevare de goder som grunden er lagt til. I øvrigt tror jeg at Peloponnes' velfærd kan have en ikke ringe betydning for hovedstadens sikkerhed og trivsel, men en detaljeret udredning af det punkt forekommer mig overflødig på dette sted.

4. Hvad er der galt?

4.1 At denne landsdel fortjener den allerstørste opmærksomhed, tror jeg at jeg har påvist klart nok for så vidt som det er foreneligt med at være kortfattet. Nu skal jeg anføre hvilke foranstaltninger jeg mener der må træffes som supplement til Eders tidligere velgerninger, hvilke forhold der først og fremmest må rettes op på, og på hvilken

22. Tange-muren, også kendt som Heksamilion, "Seksmile-muren", var en befæstning tværs over den Tange (*Isthmós*) der forbinder Peloponnes med Mellemgrækenland. Først opført i begyndelsen af 400-tallet e.K. som værn mod vestgoterne førte den gennem tiderne en afvekslende skæbne med forfald og genopbygning. Manuels restaurering af befæstningen fandt sted i 1415. Den viste sig dog ikke som noget effektivt værn mod tyrkerne, selv ikke efter endnu en restaurering små tredive år senere.

måde det mest formålstjenligt kan ske, idet jeg dog først skal skitsere hvilke særlig uheldige forhold man kan observere her.

4.2 Man kan nu for det første observere at størstedelen af Peloponnes' befolkning skaffer sig deres udkomme ved jordbrug eller fåreavl, og at det er de samme personer der er skattebetalere og værnepligtige. Det er ganske vist ikke store summer de bliver krævet for i skat, men opkrævningerne går hyppigt for sig, og beløbet skal som regel betales i mønt, ikke i naturalier. Følgen er at når folk bliver indkaldt til at tage del i en kampagne, er det kun et mindretal der giver møde, og de fleste kommer ubevæbnede. Er de så kommet til deres forlægning, er de alt andet end villige til at forblive der, for deres arbejde kalder dem tilbage – det er jo det der skal betale deres udgifter både derhjemme og når de er i militæret, og dertil deres skat. Men en hær der hverken kan holde sammen eller har våben, den er ikke meget værd.

4.3 At det nu forholder sig sådan, og at det er yderst risikabelt at det er tilfældet, er noget hvem som helst kan indse, hvis han overvejer tingenes tilstand; men derudover har nøden og den krig der allerede har ramt landsdelen klart demonstreret at det forholder sig sådan. I det hele taget: hvordan skulle det være muligt for en og samme person at gøre militærtjeneste og på samme tid forsørge både sig selv og andre? Det er jo ikke sådan at hæren altid har lejlighed til at plyndre, så soldaterne kan få en indkomst på den måde; de må som regel betale det meste af egne midler, hvis de ellers skal være til nogen nytte for staten.

4.4 Med en sådan organisatorisk tilstand er det imidlertid ikke muligt at opretholde en forsvarlig garnison ved Tangen, og det vil ikke, hvis en krig truer, være muligt at regne med at man kan klare sig. Derfor er det påkrævet at vi, mens vi endnu lever uforstyrret og *før* vi kommer i en sådan situation, retter op på de forhold vi kan se er uheldige eller risikable, og vi må, så vidt det står i vores magt, organisere os sådan at vi i tilfælde af at noget rammer os, kan stå det igennem med et minimum af ofre. For midt under en krise, når faren truer, er det ikke let at rette op på noget som helst uheldigt forhold.

4.5 Hvad nu angår den skat som nogle foreslår man skal lægge på hver husholdning for at kunne holde lejetropper til at være garnison ved Tangen, og som de tror er et uhyre snedigt påfund og en fyldestgørende løsning på problemet, når de beregner provenuet af sådan en særskat – så må jeg sige, det forekommer mig useriøst at tro vi kan blive reddet af fremmede som vi lejer, alt mens vi ruinerer vores egne folk. Og hvordan

skulle vi dog kunne undgå at ruinere dem når vi for at fritage dem for garnisonstjeneste til gengæld opkræver sådanne summer af dem? Allerede de eksisterende skatter er jo ruinerende, og størstedelen af befolkningen er faktisk ruineret. Hvordan skal det så gå hvis skattetrykket øges yderligere? Endvidere: hvis der opstår en kritisk situation, er det klart at disse udlændinge ikke vil kunne overkomme forsvaret. Vi vil så tage vores tilflugt til vores egne soldater, men disse mennesker, som er ruinerede, ubevæbnede og ude af stand til at forblive hvor de bliver kommanderet hen, dem kan vi ikke bruge til noget. Det ville også kun være til liden nytte om den hellige hertug bosatte sig permanent ved Tangen sammen med elitetropperne, hvis der ikke forefindes nogen større kampduelig hær. Den slags ideer minder mig om folk der bliver syge af at leve i sus og dus, og ikke vil opgive deres skadelige levevis, men i stedet går rundt og tror de kan blive helbredt med medicin eller amuletter eller hvad de nu ellers får tilrådet. På samme måde går det ikke at vi tror vi får noget ud af den slags foranstaltninger uden en radikal, gennemgribende systemændring og sanering af de ovennævnte forhold.

5. Reformprogrammets første hoveddel: skattereform

5.1 Første punkt i saneringen må være at det ikke skal være de samme personer der er værne- og skattepligtige. Man må, under hensyntagen til hver enkelts anlæg, dele den samlede peloponnesiske befolkning i to grupper. I den ene anbringes de der gør militærtjeneste, i den anden de der skal betale skat. De værnepligtige skal ikke alene være fritaget for enhver skattebyrde, der skal også være sørget for deres forplejning. De skattepligtige skal derimod være fritaget for enhver militærtjeneste og skal ikke som hidtil erlægge deres skat i små portioner der indkræves med hyppige mellemrum af en mængde forskellige myndigheder, ejheller skal de betale i mønt. Den form for skatteopkrævning er nemlig den uheldigst mulige såvel for de beskattede som for opkræverne. Skatteyderne skal kun erlægge én slags skat, og det skal ske i naturalier og til én opkræver, og skatten skal være af en sådan størrelse og beskaffenhed at den på en gang er rimelig, tilstrækkelig til at dække de nødvendige udgifter, og så lidt tyngende som muligt for skatteyderne.

5.2 Jeg skal nu fremstille hvordan omtrent beskatningen må indrettes for at kunne tilfredsstille alle disse krav på en gang:

5.3 Udbyttet af ethvert arbejde må retfærdigvis tilfalde tre grupper: for det første producenten, for det andet den som skaffer den for produktionen nødvendige kapital, for det tredje den der sørger for den almene sikkerhed. Producenter er fx agerbrugere, vinbønder og hyrder; kapital for deres produktive beskæftigelser er okser, vingårde, får og lignende; og de der sørger for den almene sikkerhed er det militære personel, der sætter livet på spil for samfundet, endvidere rangspersoner og anden øvrighed som forestår og bevarer de forskellige offentlige funktioner, samt endelig majestæten, der som højeste øvrighed styrer og bevarer alt.

5.4 Hvis nogen, ligegyldig hvilken, af de tre faktorer mangler, er resten ingen nytte til, for producenterne må have en vis kapital til rådighed for deres erhvervsudøvelse, og de må samtidig have nogen til at beskytte sig, hvis det skal gavne noget.

5.5 Derfor må udbyttet af enhvers arbejde også deles i tre dele, hvad enten dette udbytte nu er korn, vin, olie eller bomuld eller lam, mælk, uld eller lignende. Udbyttet beregnes nu for agerbrugernes vedkommende som det der er tilbage efter fradrag af udsæd, for hyrdernes efter fradrag af hvad der svarer til hjordens oprindelige størrelse. Derpå skal en del gå til producenten, en anden til kapitalen og den tredje til det offentlige. Den som selv leverer kapitalen skal beholde $\frac{2}{3}$ og give $\frac{1}{3}$ til det offentlige, hvorimod den der får sin kapital fra den relevante offentlige myndighed skal have en tredjedel for sit arbejde, eller hvordan man nu kan komme overens om det uden at afvige væsentligt fra dette retsprincip. Arbejder man halvt ved egen og halvt ved offentlig kapital, beholder man det halve af udbyttet. Derudover skal ingen betale nogen skat, i al fald ikke nogen af betydning. De folk der betaler skat på den måde kunne man benævne heloter fordi de er fritaget for militærtjeneste og sat til at betale skat. De må betragtes som fællesskabets forsørgere, og man må ikke til noget formål opkræve noget ud over denne skat, eller bruge nogen af dem som hoveriarbejdere, tværtimod: man må drage den yderste omsorg for at de ikke lider den mindste uret.

5.6 Under denne ordning skal nu hver infanterist have tildelt én helot og hver rytter to, sådan at han bliver i stand til at yde militærtjeneste med egne våben og forblive dér hvor han måtte blive beordret hen, idet han dels kan nyde afkastet af eget arbejde i et omfang der ikke er til hinder for hans krigstjeneste, dels hvad der kommer ind fra

heloten. Om han arbejder med egen eller fælles kapital, eller hvad de nu kan enes om, er ligegyldigt.²³

5.7 På steder hvor det giver mening at inddele befolkningen i soldater og heloter, fordi ikke alle er egnede til militærtjeneste, dér skal man inddele den på dén måde. På steder, derimod, hvor de fleste synes egnede til militærtjeneste, skal man dele dem op i par og pålægge de to partnere at arbejde med (i det store og hele) fælles kapital, sådan at de på skift arbejder med fælleskapitalen og yder militærtjeneste.

5.8 Hvor mange heloter man skal tildele embedsmænd og elitesoldater, må være Eders afgørelse, men jeg ville foreslå at for hver tre heloter der tildeles skal én være bereden, så han både kan fungere som oppasser for sin herre og, i givet tilfælde, som soldat for fællesskabet, mens man til den hellige fyrstes hof reserverer hvad der måtte forekomme at være et passende antal heloter.

6. En særlig gruppe: de gejstliges stilling

6.1 Hvad nu angår præster i de højeste gejstlige stillinger, må det være nok at tildele dem lige så mange heloter som en normal elitesoldat får. De betjener jo samfundet i religiøs henseende, men de har ingen udgifter til kvinder og børn, eftersom de lever i cølibat.

6.2 Dem derimod, der hævder at de er sandhedssøgere²⁴ og med det påskud hævder at have ret til størsteparten af de offentlige midler, dem skal man ikke tildele noget som helst af fællesskabets midler: de skal have lov til at have skattefrihed for deres personlige udbytte og hverken selv bidrage til det offentlige eller modtage noget derfra. Det er efter min mening hvad der er moralsk rigtigt og passende for mennesker der har valgt en sådan leveform. Det er derimod hverken passende eller moralsk rigtigt, hverken for modtagerne eller for yderne, når disse folk gør krav på offentlige midler. Det er jo også nu sådan at når man betaler til dem der våger over den almene sikkerhed, gør man det for at lønne dem for deres møje. Men disse her såkaldte sandhedssøgere yder ikke offentligheden nogen gejstlig hjælp, det er andre der gør det, nej de giver afkald, siger

23. Ordningen med at deles om kapitalen må forstås som en ordning mellem helot og soldat.

24. *dem der hævder at de er sandhedssøgere*: Τοῖς φιλοσοφεῖν φάσκουσι “de der hævder at de filosoferer”. I kristen tid kan “filosofi” både bruges om filosofisk beskæftigelse i antik forstand og om religiøs fordybelse, typisk inden for munkevæsenet.

de, på alt, dyrker Gud og drager omsorg for deres egen sjæl. Når de så fremfører deres moralske fortræffelighed som et (dårligt) argument for at kræve en løn der betales for den almene sikkerheds skyld, og når folk ved at ville udrede den til den slags mennesker unddrager den fra dem som den rettelig tilkommer – er der så nogen ret og rimelighed i det? “Ingen!” tror jeg alle vil sige, undtagen folk som er gennemsyrede af overtro (hvilket er en tredje form for ufromhed) og tror at Gud begærer den slags materielle ofre.²⁵

6.3 Efter mit skøn var dette heller ikke meningen hos dem som oprindeligt anviste denne vej i livet,²⁶ tværtimod gik de ind for at leve af eget arbejde, idet enhver ydede efter evne, og den tanke lå dem fjern at betjene sig af hoveritjeneste og nyde afkast af noget der ikke tilkom dem. Udgifterne til disse utilbørlige formål svækker samfundet, sammen med det forhold at de folk som stiller disse krav er fritaget fra tjenesteydelser til det samfund som de får gaverne fra. Mens de således skader samfundet, indretter de sig en dorsk dronetilværelse og skammer sig ikke engang over det uanstændige i at gøre det.

6.4 Hvilken forbrydelse disse folk og deres støtter gør sig skyld i bliver tydeligt når man tænker på at hvad de lader ske i deres eget land, det er præcis vores fjenders højeste ønske, nemlig at midlerne til vores forsvar bliver ødslet bort.

7. En anden særlig gruppe: godsejeres stilling

7.1 Nogle hævder at de har erhvervet deres besiddelser ved køb, andre siger at er en fortjent løn for deres egne eller deres forfædres mange store tjenesteydelser til samfundet når de ligger inde med hvad de har, skønt det forhold at de gør det faktisk er samfundets sikre undergang. Efter min mening er deres krav uberettigede, og det forekommer mig et topmål af stupiditet når de ikke engang kan indse at det ikke kan være i deres egen interesse at samfundet bryder sammen, hvad Gud forbyde.

7.2 For mit vedkommende vil jeg sige at det er helt retfærdigt når nogle af disse mennesker – folk som faktisk har ydet det offentlige store tjenester og gjort anden nytte – besidder hvad de besidder eller noget ækvivalent. Men de må også af disse

25. De overtroiske, som her angribes, er folk som tror at de fremmer deres sjæls frelse ved at give klostre gaver og privilegier.

26. *dem som oprindeligt anviste denne vej i livet*: medlemmer af de tidligste munkesamfund.

besiddelser yde hvad der er skyldigt til det offentlige og stille sig tilfreds med kun at adskille sig fra almindelige mennesker ved at nyde højere ære, idet de har indtægter fra større besiddelser, men samtidig leverer større ydelser til det offentlige og derved gør sig mere nyttige for samfundet. De skal ikke gøre som koen der lige var blevet malket og så sparkede spanden omkuld, mens de samtidig, som Hesiod siger, godter sig over deres ulykke.²⁷

8. Konklusion af diskussionen af de gejstliges og godsejernes stilling

Selv i ubeskåret tilstand er samfundets ressourcer langt fra tilstrækkelige til at dække alle forsvarsudgifter. Men hvad er der så tilbage når man ud over at dække det offentliges behov også skal ernære en enorm sværm af droner, hvoraf nogle hævder at de er sandhedssøgere, mens andre driver den af på anden måde eller gør krav på indtægter som er langt større end de skyldige ydelser til det offentlige?²⁸

Jeg sætter min lid til at I vil rette op på både det ene og det andet, fremkalde en almen holdningsændring til det bedre²⁹ og reformere det offentlige.

9. Reformprogrammets anden hoveddel: jordreform

9.1 Men for nu at komme tilbage dertil hvor jeg slap. Det kan nok betragtes som en konsekvens af det foregående at jeg foreslår at al jord, sådan som det nok er naturens orden, skal være fælles for dem der bebor den, og at ingen skal have privat ejendomsret til nogen lod, men at enhver skal have lov til at beplante jord hvor han ønsker, og bebo og pløje så meget land som han ønsker og kan overkomme og beholde det så længe han ikke forsømmer arbejdet med det; og han skal ikke besværes eller forhindres deri af

27. Ordsproget om koen der sparkede malkespanden omkuld kan Plethon have lært at kende hos Libanios, *Ep.* 731.3, hvor formuleringen er meget tæt på Plethons. Hesiodcitater er fra *Værker og dage* 58. Zeus vil straffe menneskene for at have fået ilden af Prometheus, og siger at som modstykke til ildens gave vil han give dem en ulykke som de alle vil fryde sig ved og godte sig over. Gaven viser sig at være kvinden.

28. Her er der enten noget i vejen med teksten, eller også er Plethon kommet til at udtrykke sig klodset. Meningen må være at der er folk som vil have store indkomster uden at betale tilsvarende til det offentlige.

29. *fremkalde en almen holdningsændring til det bedre*: τὴν ἀμείνω ἕξιεν ἅπασιν ἐνθείητε. Kan alternativt oversættes "generelt forbedre situationen".

nogen anden undtagen en der eventuelt tidligere har taget det i brug. I sådanne tilfælde gælder nemlig loven om det som er fælles og ikke tilhører én mere end nogen anden.

9.2 Og er man nu helot, skal man, som sagt, betale 1/3 til det offentlige og i øvrigt være fri for at besværes med nogen tyngelse fra nogen side, for dermed har heloten en gang for alle betalt alt hvad han skylder. Er man derimod soldat eller hører til en af de andre grupper der tjener det offentlige, skal man ikke til nogen yde nogen anden ydelse end selve den tjeneste man er ansat til at passe.

9.3 Hvis nogen synes at mine forslag er usædvanlige og ud over det hævdvundne – hvis man påvise at de ikke er meget bedre og nyttigere for både den offentlige og den private sfære, så lad hans mening råde.

9.4 Det kan se ud som om nogle skal berøves deres jord, men det må være dem en trøst at man snarere skal se sådan på det at de ikke bliver berøvet deres jord men stiller den til offentlig rådighed – medmindre de da foretrækker at den ligger udyrket hen. På den angivne måde vil alt kunne blive aktivt og frugtbart i stedet for udyrket og forsømt, hvis, nemlig, enhver som er villig har lige ret til at dyrke jorden hvor end han vil, til gavn for både det offentlige og ham selv.

10. Konklusion om reformernes effekt

Dersom alt bliver indrettet sådan som jeg har sagt, så tror jeg det på bedste vis vil rette op på situationen på Peloponnes. Der vil være tilstrækkeligt mandskab til på skift at bevogte Tengen, der vil være mandskab til at bevogte borgene rundt omkring i landet, der vil være mandskab til at yde modstand hvis nogen fjende angriber, der vil være mandskab til militære ekspeditioner hvis sådanne bliver påkrævet, og der vil også være tilstrækkelige forsyninger til den hellige hertugs hof; så det er svært at se hvad der skulle mangle af det mest nødvendige hvis disse foranstaltninger bliver iværksat og denne samfundsorden virkeliggjort.

11. Appendix 1. Reform af strafferetsplejen

Det var måske heller ikke en dårlig idé at føje følgende til det ovenfor sagte: Der findes altid, Eders majestæt, overalt, og da også her, en vist antal mennesker som begår alvorlige forbrydelser. Lovene foreskriver dødsstraf for de fleste af dem, men nu til dags er den straf gået af brug; i stedet bruger de dømmende instanser at lade nogle forbrydere

straffe med amputation, mens de lader de fleste slippe så at sige straffri. Ingen af delene forekommer mig at være godt. For amputation af ekstremiteterne er en barbarisk skik, ugræsk og fremmed for vor æts traditioner, og det er hæsligt at se resultaterne af den behandling overalt i landet. Men det er på den anden side forfærdelig skadeligt og undergravende for en stat at lade forbrydere gå ustraffede. Den straf der forekommer mig at være både smukkere og mere gavnlig for staten er at holde den slags mennesker i fangenskab og lade dem arbejde og udføre byggeri som der er behov for: de kunne f.eks. reparere de svage steder på Tange-befæstningen. Derved kunne man undgå at tvinge soldaterne til sådanne ekstra strabadser, undtagen i tilfælde hvor det måtte være strengt nødvendigt, og ligeledes undgå at bebyrde skatteyderne med noget ud over den tidligere omtalte skat, som så vil være lig totalen af hvad de skylder det offentlige.

12. Appendix 2. Reform af pengevæsenet og regulering af im- og eksport

12.1 Jeg bør nok heller ikke undlade at omtale hvordan det uheldige forhold vedrørende mønten bør udbedres. Det er jo fuldstændig tåbeligt at vi benytter udenlandske kobbermønter, der oven i købet er underlødige, og sådan skaffer andre profit mens vi gør os selv til grin. Men også til at rette op på denne uheldige situation kunne det ovenfor fra vor side fremsatte forslag bidrage ikke så lidt.

12.2 Det forhold, nemlig, at skatteyderne skal erlægge skatter i naturalier og ikke i mønt, og at personer der skal betales af det offentlige skal have deres beløb udbetalt på samme måde, det må formodes at kunne yde et væsentligt bidrag til løsningen af dette problem. Man ville jo få væsentlig ringere behov for mønt. Til hverdagens transaktioner ville man kunne klare sig med et hvilket som helst betalingsmiddel.

12.3 I øvrigt har nok netop Peloponnes ikke noget særligt behov for sådan mønt som andre mennesker vil acceptere. Der er nemlig knap en eneste importvare som landet virkelig har behov for (hvormed der ville følge et behov for den slags mønt), bortset fra våben og jern.

12.4 De sidstnævnte varer kan vi imidlertid nemt bytte os til for vores bomuld, så det ville ikke påføre os nogen skadevirkninger at afskaffe den underlødige udenlandske mønt.

12.5 Hvad angår de udenlandske tekstilvarer er der ingen ræson i overhovedet at føle behov for dem. Når vi har vores indenlandske uld, har hør, har silke og har bomuld, så er det ikke noget ubetydeligt onde for staten hvis vi, i stedet for at producere klæder, som bedst vi kan med disse materialer, optræder som om vi har behov for uldklæde der bliver sendt fra udlandet, fra Atlanterhavet, og bliver skåret til klæder på den anden side af Adriaterhavet. Den elegance det ville forlene os med, om vi brugte vores indenlandske stoffer og var selvforsynende med klæder, ville i virkeligheden være større end den som det udenlandske tøj har frem for hvad vi kunne producere indenlands.

12.6 Da jeg nu er kommet ind på importvarer, var det nok en god idé at komme med et par korte bemærkninger om import og eksport af varer i det hele taget.

12.7 Af de varer vi importerer er der nogle som det nok er bedst at importere, andre hvor det var bedre at lade være, og af dem vi eksporterer er der nogle det er bedst at eksportere, andre hvor det var bedst at lade være. Hvad angår de varer der falder i begge grupper gør det ingen større forskel hvad man vælger. Men man må ikke lade im- og eksport passe sig selv og ske på må og få. Det spiller nemlig ikke nogen ringe rolle for staten om den sektor drives godt eller ej. For de varegruppers vedkommende som det er en fordel at vi importerer, må det være tilladt for borgere såvel som for udlændinge at indføre dem uden nogen afgift; derved lettes importen. De varegrupper som det derimod er bedst vi ikke eksporterer, må have en kraftig eksportafgift pålagt sig, så man enten opnår at varerne bliver i landet og står til rådighed for de lokale forbrugere, fordi det ikke kan betale sig at eksportere dem, eller at de dog kommer samfundet til nogen gavn selv om de bliver eksporteret, når det offentlige derved får en indtægtskilde, der fx kan bruges til at afholde udgifterne ved gesandtskaber eller lignende ekstraordinære udgifter.

13. Konkluderende bemærkninger

13.1 Men det er nu ting som man måske bør rette op på senere. Af hensyn til den øjeblikkelige sikkerhed er der først og fremmest behov for de foranstaltninger jeg gennemgik lidt tidligere angående oprettelsen af en rigtig hær, og de på en gang retfærdige, ikke tyngende og ikke ubetydelige statsindtægter der skulle komme fra den specielt udskilte gruppe af skatteydere. Alternativt, hvis på et eller andet punkt et bedre og nemmere gennemførligt forslag fra anden side skulle få tilslutning, så lad det blive

gennemført. Under alle omstændigheder må man ikke være blind for den forhåndenværende situation eller ubekymret lade sagernes tilstand fortsætte som den er, for den er dårlig og risikabel. Jeg tror dog ikke at nogen vil kunne finde på nyttigere forholdsregler end dem jeg har gennemgået, og jeg anser dem ingenlunde for omstændelige eller svære at omsætte i praksis, hvorimod det vil være svært og forbundet med stor fare og skade at tillade status quo at fortsætte.

13.2 Det der behøves er blot, Eders majestæt, at I giver Eders afgørende godkendelse. Men det kan ikke være svært for Eder, vores herre i alle forhold, at godkende hvad som er det bedste, det retfærdigste og det nyttigste for alle, både som samfundsmedlemmer og som privatpersoner.

13.3 Hvis I endvidere skulle pålægge mig at formulere disse bestemmelser, skal jeg gerne påtage mig det hverv, om så ingen anden ville turde det, og jeg er villig til at love både at formulere bestemmelserne og føre dem ud i livet her på Peloponnes efter de retningslinjer jeg har nedfældet i dette skrift. Kun må jeg bede Eders majestæt om ikke under nogen omstændigheder at give efter for de personer der konstant beder Eder om begunstigelser til skade for samfundet. Når blot I urokkeligt og uden at bøje af i uheldig retning holder styrelsen fast i Eders hænder, kan I også selv let og uden besvær formulere bestemmelser om alt hvad jeg har skitseret her i dette skrift.

13.4 Hvilke foranstaltninger jeg anser for nyttige og hvorfor, er nu sagt. Jeg har allerede påpeget dem over for Eders allerhelligste sønner i et tilsvarende format. Foranstaltningerne har nu primært brug for Eders godkendelse for –godkendt af en af de højere magter³⁰ – at kunne fremstå som gode og komme til udførelse. Gud give at I vil give den godkendelse, som vil være til alles gavn og bedste.

30. *de højere magter: οἱ κρείττους*. En platonisk vending. Plethon vil hermed formentlig ikke blot stille kejseren over hans undersætter, men give ham status som noget ud over det normalt menneskelige.